

Mariusz Matuszewski, Monika Kabała, Wojciech Owoc

Z badań na stanowisku "C" w Rozumicach, woj. opolskie, gm. Kietrz

Pisma Humanistyczne 3, 183-192

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mariusz MATUSZEWSKI
Monika KABAŁA
Wojciech OWOC

Z BADAŃ NA STANOWISKU „C” W ROZUMICACH, WOJ. OPOLSKIE, GM. KIETRZ.

LOKALIZACJA

Stanowisko „C” w Rozumicach położone jest w SE części mezoregionu Płaskowyżu Głubczyckiego. Obszar ten (z punktu widzenia fizyczno – geograficznego tworzący zwartą całość) rozciąga się u podnóża Sudetów i wchodzi w skład terenów znajdujących się w zasięgu lewego dorzecza Odry. Dzięki występowaniu posiadającej wysokie walory rolnicze lessopodobnej glinki ziemie te należą do najurodzajniejszych na Opolszczyźnie. Ich atrakcyjność zwiększa ponadto usytuowanie na przedpolu Bramy Morawskiej, co powodowało zaistnienie tu korzystnych warunków do przenikania nowych prądów kulturowo – etnicznych¹.

OGÓLNY OPIS OBIEKTU

Omawiane stanowisko położone jest na terenie wyrobiska dawnej piaskownio – żwirowni. Wyniesienie, na którym jest ona zlokalizowana, można umiejscowić w kwadracie wsi Pilszcz – Dzierżysław – Rozumice oraz czeskie Hnevosice. Rozciąga się ono na powieszchni ok. 2 hektarów, jego rozpiętość pomiędzy bokami EW wynosi ok. 230 m, natomiast między krawędziami NS jest to ok. 200 m. Obiekt jest z trzech stron izolowany od podobnych wzniesień przez odcinające go

¹ L. Szafran – Szadkowska, *Struktura i rozwój osadnictwa na terenie Opolszczyzny w okresie wpływów rzymskich*, Wrocław 1984, s. 30.

dolinki (wyjątkiem jest tu jedynie strona S). Powierzchnia w/w formy terenowej ma charakter falisty, natomiast jej podstawę określić można jako zatokową z elementami pofałdowania. Z kolei jej stoki przejawiają tendencję do stromości, przy czym tylko od strony W jest to stromizna stosunkowo ostra (ok. 70 stopni), zaś w pozostałych przypadkach oscyluje wokół nachylenia rzędu ok. 45 stopni. Dodatkowo od strony S widoczne są dwie sporych rozmiarów suche dolinki. Obiekty takie wcinają się w wyniesienie również od strony E (przy czym są niewielkie i występują dość rzadko), a także N – dwie mniejsze i jedna duża.

Stanowisko zlokalizowane jest ok. 2 km na SE od wsi Rozumice, na skraju lasu brzoźowo – dębowego, tuż przy cieku wodnym określanym jako Rozumicki Potok. Dojście od wspomnianej wsi jest stosunkowo łatwe. Prowadzi tu polna droga, która stopniowo zagłębia się w las i biegnie kilkanaście metrów od samego obiektu. Można do niego również dojść idąc od strony wsi Pilszcz wzdłuż szosy biegnącej ku N, następnie zaś skręcając na E (tuż przed PGR „Pilszcz”) w drogę polną. Niestety ostatni etap nie należy w tym wypadku do najwygodniejszych, jako że prowadzi przez należące do wspomnianego PGR – u pole. Trzeba tu podążać wzdłuż ściany lasu, następnie zaś skręcić na E w leśną ścieżkę.

GEOMORFOLOGIA STANOWISKA

Wzniesienie zbudowane jest z osadów ilastych – zwirowych i piaszkowych (z trzech serii sedymentacyjnych). Wyniki dotychczasowych obserwacji wskazują, że jest to obiekt typu kemowego², którego genezę wiąże się z plejstoceńskimi osadami polodowcowymi obejmującego swoim zasięgiem przedział ok. 390.000. – 240.000. lat p. n. e. zlodowacenia Odry (zakończzonego interglacjałem Lubawskim). Wg nowszych badań okres ten dodatkowo dzieli się jeszcze na dwa podokresy (Odry I – trwający do ok. 320.000. lat p. n. e. oraz Odry II – ok. 280.000. – 240.000. lat p. n. e.) przedzielone

² Są to jednak na razie jedynie wstępne przypuszczenia, które muszą dopiero zostać zweryfikowane na drodze dalszych obserwacji i analiz. Przypomnijmy, że obiekty takie powstawały, gdy w lądolodzie rozpadającym się na płyty lodowe w stale poszerzanych szczelinach cieki wodne osadzały piaski i żwiry. Po roztopieniu w/w płatów odsłaniały się formy kemowe. Mają one od kilkunastu do kilkudziesięciu metrów wysokości i do kilkuset metrów długości. Za: M. Klimaszewski, Geomorfologia, Warszawa 1994, s. 208.

interglacjałem Podlaskim. Należy dodać, iż omawiany obiekt ma charakter szczelinowy, jako że powstał w wyniku wytworzenia się na peryferii czasy lodowca pęknięć i wymywaniu przez wodę osadów (owe pęknięcia to efekt natrafienia przez ładolód na grunt o bardziej spójnej strukturze). Udział brały tutaj trzy rodzaje cieków: płynące przed czołem lodowca, płynące pod powierzchnią lodu oraz spływające z niej. Strefa podobnych do powyższej form ciągnie się na stosunkowo sporej przestrzeni od Dzierżysławia aż po Lubotyń.

Efekty działalności wody w procesie kształtowania się omawianej formy nie są oczywiście jednolite. Górna część stanowiska posiada charakter fluwiogłacialny³, czego dowodzi brak w układzie osadów gwałtownych zmian, a jedynie drobne, lokalne zmiany dynamiki środowiska. Inaczej przedstawia się sytuacja w części dolnej, gdzie w przekroju stratygraficznym w sposób wyraźny zaznaczył się charakter glacylimniczny, dowodzący istnienia w tym miejscu śródlodowcowego jeziora (wskazują na to gwałtowne zmiany dynamiki środowiska). Z biegiem czasu lodowiec wycofywał się, zaś pozostawiane przez niego osady w sposób ostateczny wpływały na kształtowanie się tutejszej rzeźby terenu. Wypada nadmienić, iż formowanie się dolnej partii stanowiska wyznacza się na ok. 300.000 – 280.000. lat p. n. e., przy czym różnica chronologiczna pomiędzy nią a częścią górną wynosi 30.000. – 50.000. lat (odnośnie tej bariery chronologicznej konieczne są jednak dalsze ustalenia)

Z naniesionego przez ładolód materiału na szczególną uwagę zasługują fragmenty skał zawierające ślady organizmów żyjących w okresie ich formowania się. Jednym z istotniejszych obiektów tego typu jest niewątpliwie krzemień pochodzenia skandynawskiego⁴ z odciskiem szkieletu zewnętrznego jeżowca z okresu jurajskiego. Innym przykład stanowi porfiroid z odciskiem małży, ponadto zlepianiec, na którym wystąpił odcisk gąbki z okresu trzeciorzędu (wieku obiektu dowodzi zawartość wyraźnie wyczuwalnej siarki).

Dość mocne zróżnicowanie wykazuje przekrój stratygraficzny stanowiska. W odsłoniętym w trakcie dotychczasowej eksploracji profilu widać to bardzo wyraźnie. Odsłonięto sześć głównych poziomów:

³ Inaczej wodno – lodowcowy.

⁴ Podobnie zresztą jak i reszta występującego tu materiału krzemienno, którego formowanie się przypada na mezozoik.

-0- próchnica (ok. 20 cm grubości mięszu). Warstwa ciemno – brunatna, złożona z piasku i żwiru

-1- warstwa o miąższości ok. 50 cm. Składa się z piasku i żwiru. Ma charakter bezstrukturalny, wcina się w niższe poziomy. Dzieli się na warstwy 1A i 1B (różniące się zabawieniem).

-2- warstwa piasków strukturalnych o rozpiętości od 30 do 40 cm. Kolor beżowy, warstwa zawiera mniejszą aniżeli poprzednio ilość żwiru.

-3- warstwa piaskowo – żwirowa o grubości ok. 40 cm w najszerszym punkcie, 35 w najwęższym. Wystąpiła tu pseudomorfoza pokorzenna, ponadto oczko ochry i pieprze manganowe.

-4- poziom złożony z mniejszych warstw i lanin poprzedzielanych orsztynem. Wystąpiło tu zarówno warstwowanie skośne, jak też równoległe; obecność żwirów.

-5- warstwa grubości ok. 40 cm. Złożona z licznych „warstewek”, ma przebieg skośny i równoległy. Obecność skał krystalicznych. Barwa beżowa.

Po stronie północnej odsłonięto również warstwę iłu (co świadczy o przejściowym ociepleniu klimatu), natomiast po stronie E profilu wystąpiła duża pseudomorfoza pokorzenna, oraz – co istotne – fleksura⁵ (NE). Ta ostatnia jest zapewne efektem wytopienia bryły lodu. Dość istotną pozostałością po przejściu lodowca są ponadto skały krystaliczne typu morenowego, a także pierścienie kamieniste typu polarnego. Cechą charakterystyczną tych ostatnich jest ich bardzo regularny, kolisty układ⁶, jak również warstwowe ułożenie (zalegają zwykle jedne na drugich).

BADANIA

Badania archeologiczne na omawianym stanowisku prowadzone są od roku 1996, do tej pory została im poddana powierzchnia ok. 52 metrów kwadratowych. Zastosowano tu metodę stratygraficzną z użyciem siatki metrowej, w obrębie której zdejmowane były warstwy

⁵ Zniekształcenie przebiegu warstw (osunięcie) przy zachowaniu ich ciągłości.

⁶ W przeszłości było to podstawą błędnego zaliczania tego typu obiektów do form stanowiących pozostałość działalności ludzkiej. W rzeczywistości te ostatnie mają kształty o wiele bardziej nieregularne, czasem jedynie zbliżone do okręgu.

mechaniczne o grubości 10 cm. Z kolei w przypadku eksploracji obiektów użyta została metoda połówkowa, która umożliwiła zapoznanie się z ich przekrojem.

ZABYTKI

W wyniku eksploracji stanowiska stwierdzono, iż ma ono charakter wyraźnie wielokulturowy, jako że są tu reprezentowane zabytki kultur ze wszystkich trzech okresów epoki kamienia. Zaczniemy od neolitu. W obrębie warstw związanych z tą właśnie epoką wystąpiły m. in. liczne fragmenty ceramiki, ponadto zabytki krzemienne – szczególnie istotne wydają się tu być schyłkowo neolityczne grociki sercowate. Wyroby krzemienne (m. in. noże krzemienne, ostrza tylcowe) oraz poprodukcyjne odpady z tegoż materiału charakteryzują również poziomy mezolityczne. Epoką najobszerniej reprezentowaną na stanowisku w Rozumicach jest wszakże paleolit. Związane z nim poziomy kulturowe dostarczyły już znacznej ilości materiału, pomimo, że ich eksploracja nie została jeszcze zakończona. Wystąpiły tu m. in. ostrza trzoneczkowate, rdzenie krzemienne, odpadki poprodukcyjne, tłuczki, buły krzemienne, zgrzebła, narzędzia zębato – wnękowe, tylczaki (m. in. łukowe), trójkątne ostrze, przekłóvacze (w tym z tyłkowym retuszem), wióry krzemienne, krzemienny grot (ze złamanym trzonkiem), półtylczaki i inne.

CHARAKTERYSTYKA KULTUROWA ZNALEZISK

Tę część wywodu rozpoczniemy od kultur epoki neolitu, którego poziom eksplorowany był jako pierwszy, a który – co oczywiste - związany jest z *Homo sapiens*. Wystąpiła tu stosunkowo duża ilość zabytków, niestety określenie ich przynależności kulturowej nie jest rzeczą prostą. Znaleziono m. in. charakterystyczne dla schyłku neolitu grociki sercowate – o czym już nadmieniliśmy, które wiązać należy z kulturą ceramiki sznurowej (być może – precyzując – przynależną jej, obejmującą ziemie polskie kulturą grobów jednostkowych⁷), bądź też kulturą pucharów dzwonowatych. Odnośnie pierwszej z nich istnieje

⁷ Ibidem, s. 132.

szereg koncepcji próbujących ustalić punkt wyjścia jej ekspansji, jednak żadna nie rozwiązuje tegoż problemu ostatecznie i w sposób bezsporny⁸. Wszakże jest rzeczą pewną, że w przypadku genezy kultury ceramiki sznurowej na ziemiach polskich mamy do czynienia ze skromną ilościowo grupą najeźdźców, którzy z czasem zaczęła asymilować się z ludnością autochtoniczną, co w konsekwencji spowodowało powstanie silnie zaznaczonego zróżnicowania lokalnego⁹. Charakteryzując ogólnie ludność w/w ludności należy stwierdzić, iż z terenów ziem polskich (z wyjątkiem południowych obszarów jej zasięgu) nie znamy większych osad, występują przeważnie krótkotrwałe obozowiska złożone z szałasów lub – rzadziej – ziemianek. Na ziemiach polskich nie wystąpiły również duże cmentarzyska (z wyjątkiem kultury złockiej). Wszystkie przytoczone fakty pozwalają stwierdzić, iż w początkowej fazie rozwoju interesującej nas kultury oraz w niektórych grupach w okresie późniejszym dominował nowy typ gospodarki związany z pasterstwem o charakterze nomadycznym. Dowodzi tego dodatkowo znajomość konia, duża ilość broni kamiennej, a także formy kurhanów. Istnieją tu jednak pewne wyjątki, gdyż w niektórych grupach poświadczona została uprawa roli (odnaleziono m. in. sierpy krzemienne oraz bruzdy pod kurhanami)¹⁰. Co się natomiast tyczy kultury pucharów dzwonowatych, to – podobnie jak w przypadku kultury ceramiki sznurowej – mamy tu do czynienia z ludnością napływową, która z czasem zasymilowała się z ludnością miejscową. Szybkiej jej ekspansji sprzyjało pasterstwo typu nomadycznego, o którym świadczy m. in. duża ilość uzbrojenia (wśród którego przeważa łuk), znajomość konia, jak również częściowe występowanie na terenach niekorzystnych dla rozwoju rolnictwa. Na ziemiach polskich kultura ta znana jest przede wszystkim z pochówków szkieletowych, w których zmarli wyposażeni byli w ceramikę oraz broń.

Dość prosta wydaje się sprawa z zabytkami związanymi z okresem mezolitu, które przypisuje się wytwórcom kultury

⁸ Istnieją m. in. koncepcje wywodzące pochodzenie kultury ceramiki sznurowej z terenów południowo – wschodnich Niemiec, z kolei zdaniem innych badaczy mógłby to być obszar północnej części Niżu Europejskiego, bądź nawet krajów nadbałtyckich. Por. P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, op. cit., s. 133; K. Godłowski, J. K. Kozłowski, *Historia starożytna ziem polskich*, Warszawa 1979, s. 47.

⁹ K. Godłowski, J. K. Kozłowski, op. cit., s. 48.

¹⁰ *Ibidem*, s. 48 – 49.

komornickiej. Wczesno mezolityczne grupy tej kultury przybyły na nasze ziemie prawdopodobnie z zachodu, o czym świadczą podobieństwa w technologii obróbki kamienia do jednostek kulturowych zasiedlających tereny Nizy Niemieckiego, oraz dalej na zachód – aż po tereny Anglii¹¹. Zachowała ona wiele cech schyłkowopaleolitycznych, są tu m. in. reprezentowane noże i ostrza tylcowe wykonywane na wiórach krzemiennych. Stanowiska kultury komornickiej pochodzą niemal wyłącznie z piaszczystych teras rzecznych¹². Daje się tu zauważyć pewna analogia w związku z piaszczystym podłożem na stanowisku w Rozumicach, tym bardziej, że – co również zostało już zaznaczone – tuż obok niego znajduje się ciek wodny.

I wreszcie paleolit. Przede wszystkim należy nadmienić, że rozpiętość chronologiczna odsłoniętych dotychczas poziomów kulturowych pozwala przypuszczać o bytności tutaj aż trzech typów przedstawicieli rodziny *hominidae*, z których pierwszym był już prawdopodobnie *Homo erectus*. Sprawa datowania jego migracji na tereny Europy jest wciąż przedmiotem dyskusji¹³, aczkolwiek pewne odkrycia dokonane we Włoszech oraz w Hiszpanii (m. in. Venta Micena, Barranco Leon, Atapuerca) pozwalają przypuścić, iż miało to miejsce ok. 1 miliona lat temu¹⁴. Kolonizacja środkowej części Europy nastąpiła znacznie później ze względu na konieczność jego przystosowania się do nowych warunków paleoekologicznych.¹⁵ W przypadku ziem polskich najstarsze znaleziska przypisywane *Homo erectus* datuje się na ok. 500/440 – 370 tys. lat temu, natomiast chronologię szczątków kostnych przedstawiciela tegoż gatunku, odnalezionych na odpowiadającej środkowej Polsce szerokości geograficznej w Niemczech (Bilzingsleben w Turynгии), ustalono na ok. 440 – 320 tys. lat temu¹⁶. Wypada jedynie mieć nadzieję, iż eksploracja kolejnych poziomów omawianego stanowiska w sposób bezsporny poświadczy wystąpienie tu *Homo erectusa*.

¹¹ P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, op. cit., s. 95.

¹² K. Godłowski, J. K. Kozłowski, op. cit., s. 34.

¹³ P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, op. cit., s. 52.

¹⁴ Ibidem, s. 53.

¹⁵ Ibidem, s. 54.

¹⁶ Ibidem, s. 58.

Kolejnym typem ludzkim, który reprezentowany jest na stanowisku C w Rozumicach, jest *Homo sapiens preneanderthalensis* (K. Jażdżewski od niemieckiego stanowiska Steinheim określa go jako *Homo steinheimensis*¹⁷). Jest on zresztą uważany za swego rodzaju ogniwo pomiędzy *Homo erectus* a człowiekiem neandertalskim, jako że swą budową morfologiczną z jednej strony przypomina tego pierwszego, z drugiej jednak przejawia pewne cechy typowe już dla stojącego wyżej na szczeblu ewolucji *Homo sapiens neanderthalensis*. Część badaczy klasyfikuje go w związku z tym jako neandertalczyka, inni natomiast wolą opowiedzieć się w tym przypadku za późną formą *Homo erectus*.

Niestety niewiele można powiedzieć o egzystencji wspomnianych wyżej dwóch przedstawicieli hominidów. Podstawą ich egzystencji było zapewne łowiectwo (praktykowano m. in. łowy gromadne) i zbieractwo, istnieją ponadto znaleziska świadczące o znajomości rybołówstwa. Zнали też ogień, zamieszkiwali zarówno jaskinie, jak też obozowiska otwarte. W technice obróbki różnych gatunków kamienia widać postępującą specjalizację, coraz większą dokładność wykonania, wzmagające się poczucie celowości, estetyki oraz dobrą znajomość właściwości surowców.¹⁸

Jak zostało to powiedziane powyżej, kolejnym etapem ewolucji człowieka jest

Homo sapiens neanderthalensis, z którego działalnością wiąże się zresztą znaczna część pochodzących z opisywanego stanowiska zabytków. Należy nadmienić, że Neandertalczyk góruje nad swoimi poprzednikami nie tylko pod względem budowy, lecz również dzięki ewolucji kulturowej. Udoskonala on poprzez rozpowszechnienie techniki lewaluaskiej metody obróbki krzemienia, dokonuje wyraźnej specjalizacji w zakresie polowań, ponadto przejawia pierwsze elementy kultury duchowej. Świadczą o tym m. in. przedmioty i rytzy o charakterze symbolicznym, dowody pewnych praktyk rytualnych i pogrzebowych, czy też malowanie ciała przy pomocy barwników mineralnych¹⁹, np. ochry, której ślady odkryto na stanowisku C w Rozumicach. *Homo sapiens neanderthalensis* nie jest wszakże

¹⁷ K. Jażdżewski, Pradzieje Europy środkowej, Wrocław 1981, s. 90.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, op. cit., s. 60.

uważany za bezpośredniego przodka człowieka współczesnego, lecz jedynie przedstawiciela bocznej linii rodzaju *Homo*, która wymarła ok. 40 tys. lat temu.²⁰

Charakterystykę kultur tego poziomu zaczniemy – zgodnie z przyjętą zasadą omawiania według kolejności eksploracji – od kultur schyłkowopaleolitycznych, które na stanowisku w Rozumicach reprezentuje kultura lyngbijska, obecna tutaj w postaci zespołów typu Wilno. Jest to o tyle istotne, że jak dotąd znana jest z terenów polskich jedynie niewielka liczba stanowisk w/w jednostki kulturowej, która dostarczyła tylko pojedynczych, niewielkich koncentracji wyrobów kamiennych, odpowiadających krótkotrwałym obozowiskom²¹. Na stanowisku w Rozumicach wystąpiły przede wszystkim charakterystyczne dla niej ostrza trzoneczkowate, ponadto rdzenie oraz związane z obróbką krzemienia półsurowiec. Okres paleolitu środkowego wiąże się z kolei z wystąpieniem zabytków charakterystycznych dla z kompleksem graweckim, który charakteryzuje się m. in. udoskonaleniem technologii wiórowej i systemów osadzania w oprawach drewnianych lub kościanych zbrojników kamiennych. Zmianom technologicznym towarzyszyły nowe, wyspecjalizowane sposoby polowania, przeobrażeniom uległ też system zakładania osiedli oraz strategia eksploatacji środowiska. W początkowej fazie rozwoju osadnictwa związanego napływem ludności graweckiej jej penetracja była raczej sporadyczna, dopiero ok. 24 – 23 tysiące lat temu nabrała ona na sile dzięki przesunięciu głównych centrów osadniczych na tereny zachodniej Słowacji²². Przy okazji penetracji ziem polskich należy nadmienić, iż w szczególności podlegały jej tereny południowe – w tym Górny Śląsk²³ (a więc również interesujące nas w związku z omawianym stanowiskiem okolice). Trzeba ponadto podkreślić, że w Rozumicach wystąpiła nie tylko spotykana zwykle na naszych ziemiach odmiana wschodnio graweckiego kompleksu, ale również zabytki nawiązujące do właściwej kultury graweckiej, mające swoje analogie w Europie Zachodniej. Jest to więc odkrycie tym istotniejsze.

²⁰ P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, op. cit., s. 69.

²¹ P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, op. cit., s. 88.

²² Ibidem, s. 78.

²³ Poszukiwano tu przede wszystkim surowca kamiennego – głównie krzemienia kredowego.

Przedstawione powyżej uwagi dotyczące stanowiska „C” w Rozumicach nie stanowią z pewnością wyczerpującej jego charakterystyki. W celu jej uzupełnienia konieczne są bowiem dalsze badania wykopaliskowe, ponadto zacheć należy na efekty rozpoczętych już badań innego typu. Chodzi mianowicie o analizy geologiczne (w roku bieżącym pobrane zostały stosowne próbki) i wyniki badań paleogeograficznych, a także dalsze ekspertyzy w zakresie palinologii. Są to badania istotne, aczkolwiek te ostatnie zostały dopiero w minionym sezonie zapoczątkowane (dokonano wstępnych oględzin stanowiska wraz z jego poziomami stratygraficznymi oraz pobrano pierwsze próbki do badań laboratoryjnych). Niezależnie jednak od konieczności prowadzenia dalszych prac na można na podstawie dotychczasowych wyników bez obaw stwierdzić, że omawiane stanowisko nie będzie należało do poślednich. Wskazuje na to kilka czynników, z których chyba najistotniejszy jest fakt zaistnienia kilkunastu poziomów kulturowych (dla porównania - słynne węgierskie stanowisko Vertesszolos ma ich zaledwie trzy). Ponadto wystąpiły tu – co zostało zaznaczone wcześniej – zabytki właściwej kultury graweckiej (co jest rzeczą dotąd nie spotkaną na ziemiach polskich), jak również wyroby krzemienne, dla których nie udało się znaleźć analogii na terenie Europy. Najbliższa wystąpiła dopiero w Chinach. Dodatkowo okazało się, iż na niewielkiej stosunkowo powierzchni stanowiska odsłonięto do tej pory kilka śladów ognisk, jak również dwie pozostałości po obiektach mieszkalnych. Nasuwa się przy tym pytanie dlaczego to miejsce było tak chętnie wybierane przez ludzi na przestrzeni kilkuset tysięcy lat? Wypada mieć nadzieję, że dalsze badania pozwolą na nie odpowiedzieć, jak również, że będą nie mniej owocne niż do tej pory.